

Strängnäs.

Templum Episcopale

Scola

Collegium



Roggeborgen

Statens fastighetsverk förvaltar några av de äldre byggnaderna i Strängnäs medeltida stadskärna. Det stora tegelhuset som uppfördes av biskopen Konrad Rogge i slutet av 1400-talet har under de senaste åren genomgått en omfattande renovering.

CATRINE ARVIDSSON, *Kultur- och byggnadshistoriker*

STADSVYERNA I Erik Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna*, bildverket över det sena 1600-talets Sverige, domineras nästan alltid av kyrkor som mäktigt höjer sig över gytret av hus. Det illustrerar kyrkornas betydelse för städernas uppkomst, inte minst stiftsstäderna som blev kyrkliga centralorter med biskopssäten, katedralskolor och annan verksamhet som innebar ekonomisk aktivitet. Strängnäs är ett av våra äldsta stift och omnämns i ett dokument från 1120-talet. År 1268 grundades ett dominikankloster i Strängnäs och tidigare antog man att det var munkarna som påbörjade bygget av domkyrkan. Numera dateras kyrkans äldsta delar till 1200-talets mitt och det var biskoparna som var kyrkobyggare. Staden Strängnäs äldsta sigill är från 1330-talet.

Sueciaverkets gravyr av Strängnäs visar också gymnasiehuset, biskop Kort Rogges tidigare residens, i full höjd och med arkitektoniska detaljer. Byggnaden fick sitt nuvarande utseende vid en ombyggnad för läroverket på 1860-talet, med Sueciabilden som förlaga. I dag kallas huset Roggeborgen och sedan 1968 disponeras hela byggnaden av Roggebiblioteket, som är en filial till Kungl. biblioteket.

I Roggeborgens närhet finns ytterligare fyra fastigheter som förvaltas av Statens fastighetsverk, och som alla har anknytning till kyrkan, gymnasiet eller det gamla läroverket.

BISKOP ROGGE

Kort Rogge, eller Konrad Rogge som han också skrev sitt namn, var son till en från Westfalen till Stockholm inflyttad köpman. För att skaffa sig en högre teoretisk utbildning måste man vid den tiden bege sig utomlands. Åren 1446–49 studerade Rogge vid universitetet i Leipzig där han tog sin första akademiska examen. Efter några år som kanik (präst) i Uppsala begav han sig ut på en ny studieresa i Europa och tog sin doktorsgrad i kanonisk rätt vid universitetet i Perugia 1460. Den kano-



niska rätten var den katolska kyrkans och påvens juridiska rätt, som kom att gälla också i den svenska kyrkan. Efter några år med olika kyrkliga och politiska uppdrag tillträdde Rogge biskopsstolen i Strängnäs 1479. Han var då i femtioårsåldern.

Kort Rogge har beskrivits som Sveriges mest betydande och lärde teolog under unionstiden och en sann humanist. Den humanism man syftar på utvecklades i Italien under renässansen, det vill säga 1400- och 1500-talen. Renässansen är ju ett begrepp för pånyttfödelse av antikens ideal som blev särskilt påtagliga inom arkitekturen, konsten, prosan och inte minst retoriken, som en följd av studier av antikens byggnader och skrifter. Det råder delade meningar om Kort Rogges färdigheter i den humanistiska prosan och latinet, men i hans bevarade bibliotek hittar man flera av de humanistiska klassikerna. Rogge fick nog inte mycket tid för läsning och lärda diskussioner efter hemkomsten till Sverige, där för övrigt medeltiden dröjde sig kvar i ytterligare ett sekel. Hans tid som biskop i Strängnäs upptogs av praktiska bestyr inom stiftet, med flera byggprojekt som renoveringen av domkyrkan, det egna residenset i staden och biskopsgården på Tynnelsö samt ett försörjnings-

hem för åldersstigna präster. Med biskopstutnämningen följde också uppdraget som rikskansler med ansvar för alla statsakter av betydelse samt riksregistratur och riksigill. Det rådde stor brist på skolade personer för rikets administrativa uppgifter på alla nivåer. Rogge var dessutom en av de första i vårt land som använde sig av Gutenbergs uppfinning att flerfaldiga texter med tryckpress, och lät på 1480- och 90-talen trycka minst två liturgiska verk. Kort Rogge avled 1501.

BISKOPSRESIDENSET

Strängnäs medeltida domkyrka måste ha gjort ett ålderdomligt och påvert intryck på den nytillträdde biskop Rogge. Kyrkan hade blivit utvidgad och påbyggd i etapper och var dessutom brandskadad sedan stadsbranden 1473. Rogge lät renovera och bygga om kyrkan så att den fick en enhetlig arkitektonisk utformning och den utbredning och höjd som den har än i dag. I kyrkan finns ett altarskåp som färdigställdes i Bryssel 1490 på biskopens bekostnad. Runt kyrkan uppfördes en ringmur med portar. Man tror att det var biskop Johannes Magnii som började bygga ett mindre tegelhus mot muren intill den östra porten. Rogge byggde vidare på huset, men gjorde det betydligt större med tre våningsplan och källare. Det byggdes på likartat vis som andra senmedeltida byggnader med trappgavlar, höga smala skorstenar vid yttermurarna och oregelbundet placerade små fönster. På husets södra sida fanns ett trapphus i trä, och våningsplanet två trappor upp var troligen ett enda rum med dubbel funktion som stor sal och försvarsvåning. Biskopshuset hade förbindelse med en kammare som var byggd ovanpå porten i muren. Mellan gaveln och kyrkan gick en täckt gång på stolpar av tegel eller trä. Rogge kunde ta sig osedd och torrskodd till kyrkans övre sakristia, som han låtit ställa i ordning för eget bruk. Därifrån gick en trappa ner till domkyrkans högkor.



Kort Rogges vapen sitter i dag inmurat i östra gavelns bottenvåning.



Rikssalen som aula och skrivsal i Gamla läroverket 1935.



J. G. Schultz tuschlivering från 1843 visar Roggeborgen som den såg ut efter 1715 och fram till 1860-talet.

KUNGSHUS, GYMNASIUM OCH LÄROVERK

Enligt äldre historieskrivning blev Gustav Vasa vald till kung i Roggeborgens sal den 6 juni 1523. Med stöd av samtida dokument anser man numera att kungavalet ägde rum utomhus, men att den nyvalde

kungen hyllades i biskopshusets sal, som då kallades prästgillesalen.

Vid riksdagen i Västerås 1527 drogs biskoparnas egendomar in till kronan och biskopshuset i Strängnäs betraktades som kungens egendom. Det finns uppgifter om att Roggeborgen användes som kronomagasinet vid 1500-talets mitt. Efter Gustav Vasas död 1560 tillföll huset hertig Karl (IX). År 1606 beställde Karl IX stora mängder sten till «konungshuset i Strängnäs som alldeles förfallet är...» Nu byggdes ett invändigt trapphus i sten, men det tycks som om den utvändiga trätrappan fanns kvar till 1718. Planer på representativa rum för kungligt bruk blev aldrig realiserade, bortsett från två nya burspråk.

Strängnäs hade som alla stift haft en katedralskola vars främsta uppgift var att utbilda präster. Med Gustav Vasa och reformationen inträdde en förändring så att katedralskolorna skulle utbilda lutherska präster men även tillgodose rikets behov av ämbetsmän. Då som nu var skolan föremål för upprepade reformer, men att utbildningsnivån ändå var otillfredsställande förstår man av Gustav II Adolfs beskrivning av läget 1620: «... icke en god statskrivare finnes, än mindre en god fogde eller skrivare å landet, och alla de, som antingen i landet eller i städerna magistraten och ämbetena bekläda, äro mestadels så olärda, att ock en part icke kunna skriva sitt namn...» Samma år beslutades om inrättandet av gymnasier i alla biskopsstäder. Strängnäs nämns dock inte bland de nya gymnasier, eftersom staden låg inom det livgeding som tilldelats Karl IX:s änka Kristina. Efter biskop Laurentius Paulinus formella begäran inrättades ett 'collegium' i Strängnäs 1625, vilket har tolkats som Paulinus önskan att göra skolan i Strängnäs till en högskola. Den kom ändå att räknas som gymnasium. Vid sidan om gymnasiet fanns stadens trivialskola som gav grundläggande kunskaper i räkning, skrivning och latin.

År 1626 upplät Gustav II Adolf ett våningsplan i Kungshuset för gymnasiet. Paulinus skrev stadgarna som anger att gymnasiet skulle ha en teologie professor och en teologie lektor samt fyra filosofie lektorer. År 1653 hade Strängnäs gymnasium 119 elever, ett sekel senare omkring 240, vilket gjorde Strängnäs gymnasium till rikets största gymnasieskola. I Kungshusets nedre våningsplan fanns vid samma tid ett tryckeri, senare lektorsbostad.

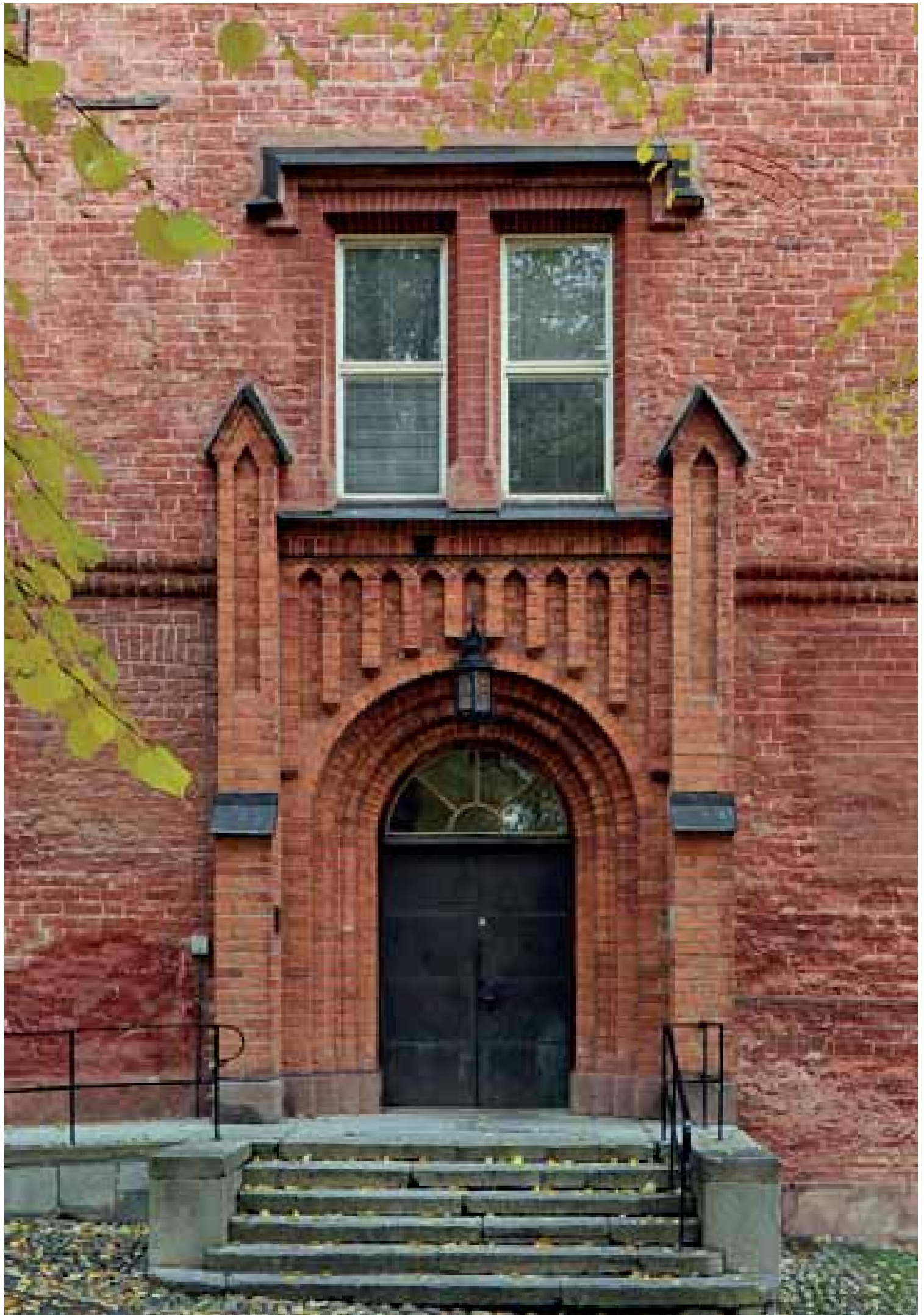
Trots att 1700-talets samhälle ställde andra krav på bildning och kompetens,

fanns det en tröghet vid gymnasier som gjorde att 1724 års skolordning gällde in på 1800-talet. Vid mitten av 1800-talet kunde man ändå, som en konsekvens av nya liberala idéer, fatta beslut om en läroverksreform. År 1850 slogs gymnasiet och Strängnäs stads trivialskola samman till ett elementarläroverk som var både realskola och gymnasium. Efter en ombyggnad av det gamla biskopshuset 1864–65, tog läroverket hela byggnaden i anspråk. Läroverket fanns kvar i Roggeborgen till 1935 då Paulinska skolan stod klar.

MODERNITET OCH HISTORISKA IDEAL

En teckning av Roggeborgen vid 1600-talets mitt i Matthias Palbitzkis skissbok, visar en byggnad med medeltida prägel. På Sueciasticket från 1600-talets slut har de ålderdomliga små fönstren på de övre planen ersatts av större renässansfönster, men huset har kvar de höga smala skorstenarna och ett avtråde som på medeltida vis hänger som en holk högt upp på muren och stötts av stockar. Avtrådet fanns kvar till 1715 då huset renoverades. Förfallet hade pågått länge, men alla åtgärder hade hindrats av de svåra tiderna med krig, pest och hungersnöd. När man nu satte igång begränsades insatserna till det mest angelägna. Dit räknades inte bara att laga taket utan också att avlägsna den medeltida prägel. För att få symmetriska fönsterrader flyttades fönster på de övre planen och små medeltida gluggar på bottenplanet förstörades. Förutom avtrådet på fasaden rev man frontespisen, burspråken och kammaren över kyrkogårdsmuren. Gången till kyrkan var riven sedan en tid. Man murade nya rökkanaler och låga skorstenar i nya lägen. Dekorativa pelare på gaveln bröts ned och gavlarna kröntes med flöjlar med årtal 1715. Den utvändiga stentrappan förnyades och fick järnräcken och ett solur ovanför porten. Förmodligen ersattes också den invändiga stentrappan av en ny och större. Den putsade fasaden målades 1719 tegelröd med vita omfattningar och fogar. Tegelimittionen var ett sätt att få enhetlighet mellan tegelfasader och fasader som putsats för att de var skadade eller dolde igensatta öppningar och andra skavanker. Samma år ersattes torvtaket av spån. Det dröjde till 1801 innan huset fick tegeltak.

Omkring 1770 sattes en minnestavla över kungavalet 1523 upp i Rikssalen, men med den felaktiga uppgiften att valet ägde rum i salen. Det har antagits att den tillkom på initiativ av dåvarande biskopen



Vid den senaste renoveringen putsades fasaden med tunt kalkbruk och avfärgades med kalkfärg.



Murfogarna märktes ut horisontellt med vattenpass och snöre och målades sedan på fri hand med pensel.

Stora bilden. Roggeborgen sticker upp sin nyrestaurerade trappstegsgavel mellan gymnastikhuset och domkyrkan.

i Strängnäs Jakob Serenius, och att texten återgick på en inskription på den tidigare putsade väggen. Det är säkert ingen tillfällighet att minnestavlan sammanföll i tiden med Gustav III:s stora intresse för Gustav Vasa, som tillsammans med Gustav II Adolf och Karl XII personifierade nationens storslagna förflutna. Deras liv och heroiska gärningar manifesterades i teaterstycken och offentliga kungastatyer och Gustav III framställde sig gärna som Gustav Vasas like. Vasakärven kom också att ingå i Bernadottevapnet med anspelning på den nya dynastins härstamning från det gamla kungahuset.

Vid en ombyggnad 1808–15 renoverades Rikssalen, som man ansåg särskilt värdefull som historiskt monument med anledning av kungavalet 1523, men den fick ingen ny inredning. Fasaden putsades

om och entrén fick en ny stentrappa och portal med doriska kolonner samt en inskription: *Dono Regis Gloriosissimi Gustavi II Adolphi A. MDCXXVI* (Donerat av högstsalige konung Gustav II Adolf anno 1626), allt efter arkitekten Måsbecks ritningar och överinseende.

Åren 1864–65 gjordes en omfattande ombyggnad av Roggeborgen för läroverkets behov. Alla bjälklag lades om i nya lägen för att få en bättre våningsindelning. Det innebar att de medeltida källarvalven revs och att fönsteröppningarna ändrades igen, när de anpassades till våningsplanen. Den invändiga stentrappan ersattes av en utrymmesbesparande järntrappa från Bolinders mekaniska verkstad, som vid den tiden också ansågs vara brandsäker. Hela exteriören förnyades i 'götisk stil', med återbildade trappgavlar som försågs med fialer (små torn) och entrén fick en inramning i samma stil. Arkitekten P. J. Ekman tog fram en del av gavlarnas medeltida blindingar men dolde de som var skadade. Roggeborgen blev, för att citera Heidenstams satiriska inlägg om restaureringen av det närliggande Gripsholms slott, «aendnu gamblare».

På den östra gaveln sitter biskop Rogges stora vapen och på västra gaveln lilla vapnet. De har förmodligen suttit ovanför tidigare portaler. Det är troligt att de fick sina nuvarande placeringar vid 1860-talets ombyggnad.

ANTIKVARISKA ÖVERVÄGANDEN

Efter läroverkets utflyttning 1935 användes Roggeborgen som utställningslokal för Södermanlands fornminnesförening och Strängnäs konstförening. Det var nu namnet Roggeborgen började användas. Under andra världskriget disponerades byggnaden av militären.

Roggeborgen genomgick en utvärdig renovering 1949–53. Efter att putsen hade knackats ner gjordes en byggnadshistorisk undersökning av Eric-Harry Bergqvist. Man fann då blindingar som putsats över på 1860-talet. Treklöverblindingen och nischerna på båda sidor om denna var väl bevarade. De runda blindingarna som funnits utanför nischerna var helt förstörda. Under dessa fann man ett zick-zackband som var brutet av en igenmurad medeltida öppning. Man valde att redovisa de blindingar som inte var skadade, och putsade igen de övriga. År 1962 övergick förvaltningen från läroverket till Statens fastighetsverks föregångare Byggnadsstyrelsen.



Under 1960-talet riktade den tidigare riksbibliotekarien Uno Willers uppmärksamheten mot det gamla stifts- och gymnasiebibliotekets svåra förhållanden, vilket resulterade i att Kungl. biblioteket övertog ansvaret. Biblioteket fick sitt nya namn Roggebiblioteket. Åren 1966–68 genomfördes en stor renovering och ombyggnad av Roggeborgen efter ritningar av Ingegerd Waern-Bugge, för att tillgodose Roggebibliotekets behov av kontors- och bibliotekslokaler och tryckeri. Roggebiblioteket invigdes den 2 december 1968.

I dag kan man ifrågasätta mycket av det som då gjordes, men tidsandan var inte gynnsam för antikvariska hänsyn och särskilt inte invändiga förändringar som hade gjorts under det senaste seklet.



Järntrappan ersattes av en ny trappa och hiss. Huset blev invändigt helt moderniserat med snickerier och ytskikt utan antikvarisk förankring. Rikssalen bevarades som en högtidssal med sin inredning från 1860-talet. Desto större avvägningar gjordes när det gällde exteriören. När putsen knackats ner ställdes man inför samma problem som på 1950-talet. Hur mycket skulle redovisas av fasadernas tidigare öppningar och dekorer? Man kom fram till att ett förnyat igensättande av blindingarna skulle skada dessa och beslöt därför att där de kolliderade med Ekmans lösning skulle «medeltiden segra över gotiken». Man murade igen den mindre cirkeln som fanns i treklöverns nedre del samt de små korsen som löpte paral-

lellt med trappröstena. Murarna ströks med en putsblandad rödslamning, men trappgavlar, hörntorn, takfot och portalen lämnades obehandlade.

Den östra fasaden som vetter mot vattnet är mest utsatt för fukt och vind och har alltid vittrat mer än övriga fasader. År 2004 gjordes en renovering med Knut Åkesson som projektledare och Lea Stroh som antikvarisk kontrollant. Fasaden putsades och rödslammades som underlag för en målad tegelimitation, på samma sätt som 1719. Som förlaga användes bilder av tegelfasaderna, för att få med skavanker och ojämnheter som ger ett naturligt intryck.

Syftet var detsamma som på 1700-talet, det vill säga att få ett arkitektoniskt sam-

manhang men dölja skador och igenmurade öppningar, men också delar av dekoren. Den pedagogiska restaureringen som är förhärskande i många andra länder, och som innebär att alla skeden i byggnadens historia redovisas, är inte vanlig i Sverige. Här väljer man att redovisa ett arkitektoniskt sammanhang och lyfta fram byggnadens karaktär. Tanken är att de övriga fasaderna på sikt ska åtgärdas på samma vis.

Närmast på agendan står en invändig upprustning. Statens fastighetsverk har tillsammans med Kungl. biblioteket påbörjat ett arbete med att fräscha upp lokalerna samt göra dem mer moderna och publika. **KV**